

שיעור עשרים וחמישה

יחיד מומחה בקנסות

הגמרא (ח ע"א) דנה בכמה דנים דיני קנסות:

שלח ליה רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יעקב: ילמדנו רבינו, דיני קנסות בכמה? - מאי קמיבעיא ליה? הא אנן תנן בשלושה! - אלא: יחיד מומחה קמיבעיא ליה, דאין דיני קנסות או לא? - אמר ליה: תניתוה: תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה - בשלושה. מאי שלושה? אילימא שלושה הדיוטות - האמר אבוח דאבוך משמיה דרב: אפילו עשרה והן הדיוטות - פסולין לדיני קנסות. אלא - מומחין, וקאמר שלושה.

יש לשאול, הלא כפי שפירשה הגמרא בריש מכילתין, כאשר המשנה אמרה 'דיני ממונות בשלושה' - היינו הודאות והלוואות שדינם בג' הדיוטות, ו'גזילות וחבלות בשלושה' היינו ג' מומחין לדיני קנסות. א"כ מה שואל רב נחמן בר רב חסדא את רב נחמן בר יעקב 'דיני קנסות בכמה' - יעיין במשנה וימצא תשובה לשאלתו!

רבינו יונה על אתר עמד בתמיהה זו, וכתב שהשואל לא ראה את כל הסוגיא לעיל, המסיקה בסופה שהמשנה דיברה מפורשות על דיני קנסות שבהם דנים בשלושה מומחין.

אמנם, יתר הראשונים (יד רמ"ה, ר"ן, נימוקי יוסף) לא הלכו בדרך זו. הם פירשו שאף לאחר דברי המשנה יש מקום לשאול על דיני קנסות בדבר שבו המשנה לא עסקה, וכדלהלן.

היד רמ"ה מבאר את ספקו של ר"ן, האם נאמר שכמו שלענין הודאות והלוואות אע"פ שמן התורה צריך ג' מומחין הקלו חכמים ותקנו שאפשר בג' הדיוטות או ביחיד מומחה¹, כך גם לענין דיני קנסות תיקנו חכמים שיחיד מומחה וסמוך יהיה כשר לדון או לא. וע"ז השיב לו שמהברייתא מדוייק שצריך דווקא שלושה מומחין ולא פחות, משום שלא עלה על דעת אף אחד להתיר בקנסות שלושה הדיוטות, ואם בכל מקרה כתבה המשנה שצריך שלושה משמע דווקא שלושה מומחין ולא אחד.

¹ כדעת תוס' לעיל ו ע"א ד"ה וכי, ולא כרש"י שפירש שמן התורה יחיד מומחה כשר.

וכן משמע מדברי הר"ן, ששאל מדוע לא פשט לו ישירות מדברי המשנה אלא מדברי רב, ופירש שמדברי רב משמע להדיא שא"א לדון בהדיוטות כמו שפירשנו.

אמנם, הוא פירש את שאלת ר"נ האם דיני קנסות יהיה מותר לדון כאשר רק אחד מהם מומחה והשנים האחרים הדיוטות. היינו, אע"פ שהמשנה אמרה שגזילות וחבלות שונים הם בדין מהודאות והלוואות, ששם די בג' הדיוטות, אין זה מוכרח שבגזו"ח צריך ג' מומחין - אולי די באחד מומחה יחד עם שנים הדיוטות, וע"ז עונה לו ר"נ ב"י שצריך את כל השלושה מומחין, כי משמע מדברי רב שאפילו אם יש אחד שאינו מומחה עם הדיינים לא יכולים לדון דיני קנסות, משמע שכל השלושה צריכים להיות מומחין.

צריך לבאר, שהר"ן פירש את תשובתו של ר"נ, שדייק מכך שאמר רב 'אפילו עשרה והן הדיוטות לא ידונו', היינו אפילו אם אחד מהעשרה הוא הדיוט א"א לדון. וקצת דחוקה הראיה מדברי רב לדברי הר"ן.

יוצא א"כ שנחלקו היד רמ"ה והר"ן בספקו של ר"נ ב"ח. לדעת היד רמ"ה הוא הסתפק האם יחיד מומחה כשר לדון לבדו, ולדעת הר"ן ד"ז היה פשוט לו שאסור, והספק היה אם יכול יחיד מומחה להצטרף עם שנים הדיוטות לדון.

בנימוקי יוסף (ב ע"ב מדה"ר) פירש את ספק ר"נ בדרך נוספת:

ותירץ הוא ד"ל דלעולם כרבא ס"ל ומיהו ס"ל דגזלות וחבלות דקתני גזלות הבאות מכח חבלות קתני ומשום דהווי מידי דלא שכיחי בעינין מומחין אבל בגזלות דשכיחי בג' הדיוטות סגי כדמוכח בבבא קמא [דף פד ב] וכמו שכתבנו למעלה [בב"ק פ' החובל] מש"ה קא מיבעיא ליה בקנסות דשכיחי אי עבדו נמי תקנתא בג' הדיוטות או ביחיד מומחה או דילמא דלא תקינו אלא במידי דאית בה חסרון כיס כמו בגזלה עצמה אבל בקנס שבה לא ואהדר ליה דלא וכדאסיקנא פרק החובל דלא דיינינן אלא במידי דשכיח ואית בה חסרון כיס.

כלומר, שהספק הוא האם המשנה מתפרשת דווקא על גזילות של חבלות שלא מצויות ששם צריך ג' מומחין, אבל בגזילות מצויות אפשר לדון גם בג' הדיוטות או ביחיד מומחה (וכמו שהעלו תוס' בדף ג ע"א אפשרות לפרש כך את דברי המשנה). והשיב ר"נ ב"י שחכמים לא עשו תקנה כלל בקנסות כיון שאין בהם חסרון כיס, ואע"פ שקנסות כאלו מצויות הן.

גם לדבריו יוצא, שספק ר"נ ב"ח היה על תקנת חכמים - האם חכמים תקנו להתיר לדון דיני קנסות בדברים המצויים או לא, ולא ספק בעצם דין התורה, ובזה משותף פירושו לפירוש הרמ"ה והר"ן.

כאשר הגמ' עסקה בדין יחיד מומחה הדין בהודאות והלוואות (ו ע"א) נחלקו רש"י ותוס' האם דין זה נאמר רק לדעת רב אחא בריה דרב איקא המתיר לאחד לדון מן התורה [רש"י], או שדין זה נאמר גם לרבי אבהו הסובר שמדאורייתא רק שנים כשרים לדון, וחכמים תקנו ליחיד מומחה שכשר לדון [תוס'].

העולה משיטת רש"י שם, שלדעה הסוברת 'עירוב פרשיות כתוב כאן' אין אפשרות כלל לדון ביחיד מומחה, כי לרש"י אין תקנת חכמים המתירה דבר כזה, כי כל מה שהקלו חכמים זה רק להוריד משלושה מומחין לשלושה הדיוטות, אבל להוריד ממנין הדיינים משלושה לאחד (לדעת הסוברים שמה"ת צריך שלושה) - זאת לא מצינו.

מענה, לשיטת רש"י יש להקשות כיצד יבאר את סוגייתנו - הלא בסוגיא דידן רוב הראשונים נוטים לפרש כך, וכפי שבאמת נראה, שהספק הוא האם גם בקנסות מותר לדון ביחיד מומחה או לא. והלא בגז"ח ודאי שהתורה לא התירה לאחד לדון גם למ"ד אין עירוב פרשיות, שהרי שם נאמר ג"פ אלהים, וא"כ כיצד יעלה על הדעת לדעת רש"י בהו"א להתיר לדון ביחיד מומחה?

צ"ל שלרש"י זה גופא הספק; האם נאמר שבאמת לא מצאנו שחכמים הקלו למעט גם את מנין הדיינים כפי הידוע לנו עד כה, או שבאמת אפשר למעט ולדון גם ביחיד אם הוא מומחה. והפשיטות היא שבאמת לא התירו כדבר הזה כלל.

בספר יד דוד הביא בשם ספר בני חיי פשט נוסף לפירוש הסוגיא. אפשר לפרש את ספקו של ר"נ האם כל מה שהצריכה התורה שלושה מומחין בקנסות זה רק לענין הקרן שגנב אותו וכדו', אבל את התוספת של הקנס (כפל, ד' וה') אולי אפשר לדון אף ביחיד מומחה. ופירש כן בשיטת רש"י המפרש בסוגייתנו 'דיני קנסות - שמשלם יותר מדינו', שנראה שרצה לרמוז שהספק על מה שמשלם יותר מדינו.

ברם, היד דוד עצמו תמה על פירוש זה, כי הדעת נותנת בדיוק להיפך; דווקא לענין הקרן שיש בה חסרון כיס נאמר שתיקנו חכמים להקל ולדון גם ביחיד מומחה, אבל לענין קנסות שאין בהם חסרון כיס שם נאמר שצריך דווקא ג' מומחין ולא פחות.

נראה שהבני חיי סבר, שלאחר שכבר התחילו דין זה כדת בשלושה מומחין, אפשר לגמרו גם ביחיד כי הדין יותר קל בכה"ג.

בספר שער משפט (סימן א ס"ק א) דן ביחס להרבה דינים שלא דנים אותם בזמן הזה [דברים שאינם מצויים או שאין בהם חסרון כיס, כגון שור שנגח שור, שפסק השו"ע (חו"מ א, א) שאין דנים בזה"ז כי אין זה מצוין], האם מועיל 'קבלו עליהו' בדינים הללו, כלומר האם במקרה שבעלי הדינים קיבלו עליהם שידונו אותם הדיינים במקרים כאלו זה יועיל ויכולים לדון אותם או לא.

צדדי השאלה היא, האם נאמר שכל הסיבה שאין אנו דנים דינים אלו היא משום שאין לנו כח לכפות, וממילא במקום שבו קבלו עליהם אין מקום לחשש זה. או שנאמר שבימינו הדיינים אין להם כלל תוקף לדון דינים כאלו בכל מקרה.

בדברים שהם ממוניים ולא קנסות, פשוט לו להשער משפט שאפשר לדון בקבלוהו עליהו, כי אם קרוב או פסול יכול לדון אם קבלוהו עליהו, ודאי שתועיל קבלה בדברים כאלו שמקורם הוא בחיוב ממוני, וכל הסיבה שלא דנים אותם כי אינם מצויים ולא תיקנו עליהם חכמים שידונו אותם. אבל לגבי דיני קנסות הסתפק.

האמרי בינה (הל' דיינים סימן ב) כתב, שבקבלוהו עליהו בקנין ממש ולא בדברים בעלמא פשוט שזה מועיל, כי הקנין מחייב את בעלי הדין, וכמו שאדם יכול לחייב את עצמו בכל מה שרוצה, הוא יכול לחייב עצמו גם בקנס ויהיה הקנס מוטל עליו כחיוב ממוני גרידא. ולדבריו יש להסתפק מה הדין כאשר קבלוהו עליהם ללא קנין - האם יועיל בקנסות או לא.

הצד לומר שלא תועיל קבלה, כי יתכן לומר שהסמכות לקנוס לא נתנה כלל לדיינים שאינם סמוכים. כלומר שרק דיינים סמוכים יכולים ליצור חיוב של קנס ולכן אם הדיינים לא סמוכים אינם בתורת דיני קנסות כלל.

ובשורש הדבר, דין זה תלוי בשאלה האם יש ענין לצאת ידי שמים בדיני קנסות או לא. הקצות החושן (סימן א ס"ק ז) הביא ירושלמי בכתובות (פ"ג ה"י), שם הביאו ראייה מעובדא דר"ג שסימא את עין עבדו ורצה להוציאו לחירות עי"ז (ב"ק עד ע"ב), ואמר לו רבי יהושע שכיון שהודה חוץ לב"ד הרי זה מודה בקנס ופטור. מוכיח מכאן הקצות, שאין מצוה אפילו לצאת ידי שמים במקום שפטור מקנסות, שהרי רבי יהושע אמר לו שהוא פטור לחלוטין מלשחררו, ואם היה לו מצוה לצאת ידי שמים לא היה אומר לו שפטור לחלוטין.

ובהמשך מחלק הקצות באופן דומה: בדבר שהוא ממון והסיבה שלא דנים אותו בזמננו היא משום שהוא מילתא דלא שכיחא ולא תיקנו חכמים שליחותייהו, ודאי שראוי לו לצאת ידי שמים ואם לא יוצא ידי שמים הוא גזלן כלפי שמיא, רק שבב"ד של מטה א"א לכופו ע"ז. אבל בדבר שהוא קנס הסיבה שלא דנים אותו היא בגלל שאין כח לדיינים לדוננו, וכיון שלא ישבו כאן דיינים המחייבים אותו לא שייך לצאת ידי שמים כלל, כי אין עליו שום חיוב אף כלפי שמיא. היינו, שבדיני קנסות ב"ד יוצרים את החיוב, ולולי פסיקתם אין עליו כלל חיוב.

ובתוס' (כתובות לג ע"ב ד"ה לאו) כתבו להדיא כן, שרק בממון שייך לצאת ידי שמים ולא בקנסות.

אמנם השער משפט הביא את החינוך (מצוה נא) שכותב שיש מצוה לצאת ידי שמים גם בדיני קנסות בכל מקום. וכתב שהוא חולק בזה על הרשב"א (כתובות שם) שהביא את דברי הירושלמי הנ"ל וממנו הוכיח שאין מה לצאת ידי שמים בקנסות.

באמרי בינה (שם סימן ג) ובחידושי הרי"ם (סימן א ס"ק מ) ביארו שכל מה שדיבר ספר החינוך לענין לצאת ידי שמים היינו רק לענין פלגא ניזקא קנסא, ששם סו"ס הפסיד הניזק. אבל בקנסות דלית בהו חסרון כיס גם החינוך יודה שאין מה לצאת ידי שמים אם לא חייבוהו ב"ד.

והביא עוד השע"מ את דברי הר"ן בשבועות (לד ע"ב) על הגמרא השואלת - כיצד התורה אומרת שעד שראה ולא ידע חייב להעיד - היכי תמצוי בדיני קנסות שראה ללא ידיעה, הרי אם לא ידע אז ראיתו אינה ראייה כלל!

שאל הר"ן, מדוע א"א לומר שמדובר במקרה בו אדם בא לב"ד ואמר שמעולם לא אנס אשה, ובא אדם והעיד שראהו שאנס, שאז גם אם אינו יודע אם אנס פנויה או נכריה, מ"מ הוחזק כפרן אותו אדם!

ויישב הר"ן דבכה"ג אין הוא נקרא עד, כי אותו אדם שאמר שמעולם לא אנס הרשיע את עצמו, וקיי"ל שבדיני קנסות אין אדם מרשיע את עצמו, לכן שאלת הגמרא במקומה עומדת.

למד מכאן השער משפט, שאדם שמרשיע את עצמו בדיני קנסות אין עליו חיוב כלל, שהרי אם היה חייב אז עדיין היה כאן הכ"ת של דיני קנסות בעד שראה ולא ידע. ומדברי הר"ן משמע שאין עליו כלל חיוב.

ועי"ש שהאריך לדון בענין זה, אם קבלוהו עלייהו יועיל בדיני קנסות, והביא ראיות לכאן ולכאן.

ועכ"פ, אחר הדברים האלה, ניתן לומר שזהו ספקו של ר"נ ב"ח בסוגייתנו, האם כאשר קבלוהו עלייהו יועיל בקנסות לדון או לא כאשר הוא יחיד מומחה. ואת זה דחה ר"נ ב"י מדברי רב שאמר שאפילו עשרה והם הדיוטות אינם יכולים לדון בכל מקרה, ואם כן כאשר נאמר שצריך שלושה בהכרח הפירוש הוא שלושה מומחין שבכל מקרה נצרכים לדיני קנסות, וממילא נלמד מכאן שגם אם קבלוהו עלייהו לא יועיל בקנסות לדון ביחיד מומחה.